

۴۸، ۴، ۲۵

تاریخ اسلام
وجغرافیای اماکن تاریخی
عصر نبوت

تألیف: اصغر قائدان

- سرشناسه : فائنان، اصغر، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور : تاریخ اسلام و جغرافیای اماکن تاریخی عصر نبوت/ تألیف اصغر فائنان.
مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری : ۲۷۲ ص.
شابک : 978-964-540-862-4
وضعیت فهرست : فیبا
نویسی :
پادداشت : کتابنامه: ص. ۲۵۹.
موضوع : اسلام - تاریخ
موضوع : Islam -- History
موضوع : زیارت‌های اسلامی -- عربستان سعودی -- مکه -- تاریخ
موضوع : Islamic shrines -- Saudi Arabia -- Mecca -- History
موضوع : زیارت‌های اسلامی -- عربستان سعودی -- مدینه -- تاریخ
موضوع : Islamic shrines -- Saudi Arabia -- Medina -- History
رده بندی کنگره : BP۴۰۰
رده بندی دیویی : ۲۹۰/۹۱۲
شماره کتابشناسی : ۵۷۶۴۱۶۶
ملی :

تاریخ درخواست :
تاریخ پاسخگویی :
کد پیگیری : ۵۷۶۲۶۱۱

تاریخ اسلام و جغرافیای اماکن تاریخی عصر نبوت

تألیف:	اصغر فائنان (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)
تدوین:	پژوهشکده حج و زیارت
ناشر:	مؤسسه فرهنگی هنری مشعر
نوبت چاپ:	اول - تابستان ۱۳۹۸
شمارگان:	۵۰۰ نسخه
بها:	۲۴۰,۰۰۰ ریال

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۸۶۲-۴

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۸۶۲-۴

پایگاه اطلاع رسانی پژوهشکده حج و زیارت:

<http://hzrc.ac.ir>

فهرست

۱۵..... دیباچه

۱۷..... مقدمه

بخش اول:

تاریخ و جغرافیای شبه جزیره عربستان از آغاز تا اسلام

۲۱..... فصل اول: شبه جزیره عربستان در بستر جغرافیا و تاریخ

۲۱..... موقعیت جغرافیایی شبه جزیره عربستان

۲۴..... بیابان‌های عربستان (عربستان صحرائی)

۲۵..... پراکندگی جغرافیایی ادیان و اعتقادات در شبه جزیره

۲۶..... ۱. مناطق جغرافیایی دعوت انبیای الهی در شبه جزیره

۲۶..... الف) قوم ثمود (مدائن صالح)

۲۷..... ب) قوم مدین و آیکه (منطقه البنع)

- ج) قوم سبا و اصحاب اُخدود (منطقه یمن و نجران) ۲۷
- د) قوم عاد (منطقه احقاف) ۲۸
۲. پراکندگی جغرافیایی اهل کتاب در شبه جزیره ۲۹
- الف) آیین حضرت ابراهیم علیه السلام (حنیف) ۳۰
- ب) یهود ۳۲
- ج) مسیحیت ۳۳
- د) زرتشت ۳۷
- اعتقادات و زندگی دینی عرب ۳۷
۱. پرستش ۳۷
۲. تقدس برخی دیوارها ۴۱
۳. اعتقاد به ارواح شرار اجنه ۴۱
- تیره‌ها و قبایل عرب ۴۳

فصل دوم: سرزمین وحی، از ابراهیم علیه السلام تا محمد صلی الله علیه و آله و سلم ۴۵

- محدوده جغرافیایی حرم ۴۵
۱. وادی عُرَنَه (شرق مکه در سمت طائف) ۴۷
۲. وادی نَخْلَه ۴۷
۳. جِغْرانه ۴۸
۴. تَنْعیم ۴۹
۵. حُدَیبیه ۵۰
۶. أَصْنَاءُ لَیْن ۵۱
- میقات‌های مکه ۵۲
۱. میقات زمانی ۵۲
۲. میقات مکانی ۵۳
- میقات‌های پنج‌گانه ۵۵
- الف) ذوالحلیفه (شجره، آبار علی علیه السلام) ۵۵
- ب) جُحَفه ۵۶
- ج) ذات عرق ۵۷

۵۸.....	(د) قَزَن المَنَازِل.....
۵۸.....	(هـ) يَلْفَلْمُ.....
۶۱.....	مشاعر مقدسه.....
۶۱.....	۱. سرزمین عرفات.....
۶۴.....	۲. مَشْعَر الحرام - مُرْدَلِقَه.....
۶۶.....	۳. وادی مُحَسَّر.....
۶۶.....	۴. سرزمین منا.....
۶۷.....	جَمَرَات - گانه.....
۶۹.....	موقف - رافِیایی شهر مکه مکرمه.....
۶۹.....	پیدایش شهر مکه.....
۷۴.....	نخستین ساکنان مکه.....
۷۵.....	نام‌های مکه مکرمه.....
۷۵.....	۱. بَکَّه.....
۷۵.....	۲. مکه.....
۷۶.....	۳. اُمُّ الْقُرَى.....
۷۷.....	۴. بلد الامین.....
۷۷.....	کعبه نخستین خانه در زمین.....
۷۸.....	۱. سیر بنا و بازسازی کعبه.....
۸۰.....	۲. ارکان کعبه و اندازه‌های بیرونی.....
۸۰.....	(الف) رکن شرقی (اسود).....
۸۱.....	(ب) رکن شمالی (عراقی).....
۸۱.....	(ج) رکن غربی (شامی).....
۸۱.....	(د) رکن جنوبی (یمانی).....
۸۳.....	۳. آثار مقدس کعبه و مسجدالحرام.....
۸۳.....	(الف) حَجَرِ الْأَسْوَد و تاریخچه آن.....
۸۵.....	(ب) مقام ابراهیم.....
۸۷.....	(ج) حَطِیم.....
۸۷.....	(د) حِجَرِ إِسْمَاعِیل.....

۸۸.....مسجد الحرام نخستین مسجد روی زمین

۹۱.....فصل سوم: سرزمین وحی از تولد رسول خدا ﷺ تا بعثت

۹۱.....آبا و اجداد پیامبر ﷺ

۹۲.....۱. قُصَی بن کِلَاب و اقدامات او

۹۴.....۲. هاشم بن عبد مناف بن قصی

۹۵.....۳. عبدالمطلب بن هاشم

۹۶.....قبرستان اراطال (جَنَّةُ الْمُعَلَّى) مدفن آبا و اجداد پیامبر ﷺ

بخش دوم:

تاریخ رجوع افای عصر بعثت

۱۰۱.....فصل اول: رسول خدا ﷺ در مکه

۱۰۱.....ميلاد رسول خدا ﷺ

۱۰۳.....دوران کودکی و نوجوانی

۱۰۵.....۱. ملاقات با بُحَیرای راهب در شام

۱۰۶.....۲. جنگ فُجَار

۱۰۷.....دوران جوانی

۱۰۷.....۱. حلف الفضول

۱۰۸.....۲. تجارت با شام و دومین ملاقات با بُحَیرا

۱۰۸.....۳. ازدواج با حضرت خدیجه رضی الله عنها

۱۱۰.....۴. بازسازی و ترمیم کعبه

۱۱۳.....فصل دوم: عصر بعثت

۱۱۳.....بعثت پیامبر ﷺ و نزول فرشته وحی در کوه نور

۱۱۶.....۱. جبل النور، غار حِرا (مهبِط وحی)

۱۱۷.....	۲. نزول قرآن و کیفیت آن
۱۱۸.....	دوران دعوت مخفی و علنی
۱۲۲.....	مهاجرت به حبشه
۱۲۳.....	محاصره در شعب ابی طالب
۱۲۵.....	سفر به طائف
۱۲۶.....	مسجد الجن
۱۲۷.....	فصل سوم موقعیت جغرافیایی و جغرافیای تاریخی یثرب
۱۲۷.....	وجه اسم یثرب و نام‌های آن
۱۲۹.....	نخستین ساکنان یثرب
۱۲۹.....	۱. فرزندان سحیح
۱۳۰.....	۲. اعراب جنوبی (نزد و نزرج)
۱۳۱.....	۳. یهودیان
۱۳۳.....	جغرافیای یثرب
۱۳۴.....	۱. کوه‌ها
۱۳۴.....	الف) أحد
۱۳۵.....	ب) جبل عَیْنِ (الرُّمَاء)
۱۳۶.....	ج) ثَوْر
۱۳۶.....	د) غَیْر
۱۳۷.....	هـ) ذِباب
۱۳۷.....	و) سَلْع
۱۳۸.....	۲. وادی‌ها
۱۴۱.....	فصل چهارم: رسول خدا ﷺ در مدینه
۱۴۱.....	مقدمات هجرت به یثرب (مدینه)
۱۴۱.....	۱. پیمان عقبه اول
۱۴۲.....	۲. پیمان عقبه دوم
۱۴۳.....	۳. لَیْلَةُ الْمَبِیت

- ورود پیامبر ﷺ به قبا و احداث نخستین مسجد در اسلام..... ۱۴۶
۱. احداث مسجد قبا در اولین روزهای هجرت..... ۱۴۷
۲. اقامه نخستین نماز جمعه و احداث مسجد جمعه..... ۱۵۱
- ورود رسول خدا ﷺ به مدینه..... ۱۵۱

فصل پنجم: تأسیس پایگاه سیاسی و عبادی..... ۱۵۳

- احداث مسجدالنبی..... ۱۵۳
- آثار تاریخی و مقدس مسجدالنبی..... ۱۵۵
۱. ستون‌های مسجدالنبی..... ۱۵۵
- الف) ستون حلقه..... ۱۵۶
- ب) استوانه اش..... ۱۵۶
- ج) ستون توبه..... ۱۵۷
- د) ستون سریر..... ۱۵۸
- هـ) ستون مخزن (علی بن ابی طالب علیه السلام)..... ۱۵۸
- و) ستون وفود..... ۱۵۹
- ز) ستون مقام جبرئیل علیه السلام..... ۱۵۹
- ح) ستون نهجند..... ۱۵۹
- ط) ستون حنانه..... ۱۶۰
۲. صفه یا منزلگاه فقرا..... ۱۶۰
۳. منبر..... ۱۶۱
۴. محراب‌ها..... ۱۶۲
- الف) محراب النبی..... ۱۶۲
- ب) محراب التهجید..... ۱۶۲
- ج) محراب فاطمه علیها السلام..... ۱۶۲
- د) محراب عثمانی..... ۱۶۳
- هـ) محراب سلیمانی (حنفی)..... ۱۶۳
۵. روضه النبی..... ۱۶۳
۶. بیت و مرقد شریف پیامبر گرامی ﷺ..... ۱۶۴
۷. خانه فاطمه علیها السلام..... ۱۶۵

۱۶۹	۸. محل اذان بلال
۱۶۹	۹. درهای مسجد
۱۶۹	الف) عصر پیامبر ﷺ
۱۷۰	ب) دوران عمر بن خطاب
۱۷۰	ج) دوران عمر بن عبدالعزیز
۱۷۱	د) دوران عثمانی
۱۷۱	هـ) دوران سعودی
۱۷۱	۱۰. مأذنه‌ها
۱۷۱	۱۱. الخضراء
۱۷۲	۱۲. الزرقاء
۱۷۲	سیر تاریخی توسعه مسجد نبوی از آغاز تا کنون
۱۷۲	فصل ششم: تأسیس دوم
۱۷۷	پیمان‌نامه مدینه (تلاش برای تثبیت جایگاه نبوی)
۱۷۸	پیمان مؤاخاة و برادری (ایجاد همدلی و تداوم ساختن قلوب مردم به یکدیگر)
۱۷۹	تغییر قبله
۱۸۱	آغاز درگیری‌ها
۱۸۳	نخستین رویارویی (جنگ بدر)
۱۸۷	نبرد با یهود بنی قینقاع
۱۸۸	غزوه احد
۱۹۴	قتل عام مبلغان دینی
۱۹۴	۱. واقعه بئر معونه
۱۹۵	۲. واقعه رَجِیع
۱۹۶	جنگ با یهودیان بنی‌نضیر
۱۹۸	غزوه خندق
۲۰۱	مسجدهای هفتگانه
۲۰۱	۱. فتح
۲۰۱	۲. سلمان فارسی

۳. علی بن ابی طالب علیه السلام ۲۰۱
۴. عمر بن خطاب ۲۰۲
۵. ابوبکر بن ابی قحافه ۲۰۲
۶. فاطمه علیها السلام ۲۰۲
۷. ذوقبالتین ۲۰۲
- غزوه بنی قریظه ۲۰۴
۱. مسند بنی قریظه ۲۰۷
۲. سر به ابراهیم ۲۰۷
- صلح حبیبه و بیعت ضوان ۲۰۷
- دعوت پادشاهان و رؤسا بمایل به اسلام ۲۱۰
- غزوه خیبر ۲۱۱
- عمره القضاء ۲۱۴
- غزوه موته ۲۱۵
- نبرد در جبهه روم و مقابله با تهدیدات خارجی ۲۱۵
- غزوه فتح ۲۱۷
۱. پاکسازی و آزادسازی مکه مکرمه از شرک و بت پرستی ۲۱۷
۲. آثار بازمانده از واقعه فتح مکه ۲۲۱
- الف) مسجد الغنم (مسجد البیعه) ۲۲۱
- ب) مسجد الزبیه ۲۲۱
- غزوه حنین ۲۲۲
- غزوه طائف ۲۲۵
- غزوه تبوک ۲۲۷
- استمرار تهدید رومیان ۲۲۷
- تخریب مسجد ضرار ۲۲۹
- سالهای پایانی حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله ۲۳۱
۱. سنة الوفود ۲۳۱
۲. مباحله با مسیحیان نجران ۲۳۲

۲۳۳.....	مسجد مباحله (الاجابه).
۲۳۳.....	۳. ابلاغ سوره برانث.
۲۳۵.....	۴. آخرین حج پیامبر ﷺ (حجةالوداع).
۲۳۶.....	۵. حادثه غدیر خم.
۲۳۷.....	۶. اعزام سپاه أسامه.
۲۳۸.....	۷. رحلت رسول خدا ﷺ.
۲۴۲.....	۸. مرقد مطهر و منور پیامبر خدا ﷺ.
۲۴۷.....	فصل هفتم: قدستان بقیع، آرامگاه اهل بیت رسول خدا ﷺ و صحابه بزرگوار
۲۴۷.....	وجه تسمیه بقیع.
۲۴۸.....	فضایل بقیع.
۲۴۹.....	گنبد و بارگاه‌های بقیع.
۲۴۹.....	۱. بقیعه و بارگاه انمه ﷺ.
۲۵۰.....	۲. بقیعه و بارگاه سایر قبور.
۲۵۱.....	مدفونان در بقیع.
۲۵۱.....	۱. عثمان بن مظعون.
۲۵۱.....	۲. ابراهیم فرزند پیامبر ﷺ.
۲۵۱.....	۳. رقیه.
۲۵۲.....	۴. ام کلثوم.
۲۵۲.....	۵. زینب.
۲۵۲.....	۶. فاطمه بنت اسد.
۲۵۳.....	۷. امام حسن مجتبیٰ ﷺ.
۲۵۳.....	۸. امام زین العابدین ﷺ.
۲۵۴.....	۹. امام باقر ﷺ.
۲۵۴.....	۱۰. امام صادق ﷺ.
۲۵۴.....	۱۱. عباس بن عبدالمطلب.
۲۵۴.....	۱۲. قبور همسران رسول الله ﷺ.

۲۵۴..... ۱۳. عمه‌های رسول خدا ﷺ

۲۵۵..... ۱۴. قبور صحابه

۲۵۵..... ۱۵. قبور تابعین

۲۵۵..... ۱۶. شهدای واقعه حرّه

۲۵۵..... ۱۷. حلیمه سعدیه

۲۵۶..... ۱۸. دیگر قبور بقیع

۲۵۹..... فهرست منابع

www.ketab.ir

وسایحه

پرداختن به تاریخ اسلام و جغرافیای اماکن تاریخی عصر نبوت در حجاز، از آن رو که مراکز مقدس مسلمانان در آن قرار دارد، بسیار حائز اهمیت است. هر ساله میلیون‌ها نفر از سراسر جهان، به قصد حجام مناسک حج و عمره مفرده، و نیز زیارت مرقد مطهر نبوی، به حرمین شریفین رهسپار می‌شوند. افزون بر کعبه معظمه و مرقد نبوی، آثار تاریخی بسیاری در دو شهر مکه مکرمه و مدینه منوره وجود دارد که میراث فرهنگی مسلمانان محسوب می‌شود و آشنایی با آنها برای مسلمانان، ویژه و اثرناز درخور اهمیت است.

کتاب پیش رو، حاصل تحقیقات و مطالعات گسترده جناب آقای دکتر اصغر قانطان است که با تکیه بر منابع مهم، اعم از سیره‌ای، تاریخی، خبری، روایی، تراجم‌نگاری و... به تألیف آن اقدام کرده است. بخش نخست کتاب، به معرفی شبه جزیره عربستان، در بستر جغرافیا و تاریخ، از آغاز تا اسلام، اختصاص یافته و از پراکندگی جغرافیایی ادیان و اعتقادات در جزیره العرب، اقوام عرب، محدوده جغرافیای حرم، میقات‌ها، مراکز مقدسه، جغرافیا، آثار مکه و حوادث مهم آنها سخن گفته شده است؛ بخش دوم کتاب، شامل تاریخ و جغرافیای عصر بعثت است. همچنین در این بخش، از موقعیت و جغرافیای تاریخی یشرب سخن گفته شده و آثار تاریخی دوره اسلامی در مدینه منوره، که مهم‌ترین آن مسجد نبوی است، معرفی شده است. از امتیازهای کتاب، وجود نقشه و تصاویر متعدد از موقعیت‌های اماکن و آثار مقدس این سرزمین است.

پژوهشکده حج و زیارت، لازم می‌داند از تلاش مؤلف و ارزیابان محترم، آقایان
محمد مهدی فقیه جلالی بحرالعلوم، سید محمود سامانی و همه دوستانی که در واحد
آماده‌سازی پژوهشکده، در به ثمر رساندن این اثر وزین کوشیده‌اند، سپاسگزاری کند.
گروه تاریخ و سیره
پژوهشکده حج و زیارت

مقدمه

از آن هنگام که حضرت ابراهیم علیه السلام پایه‌های کعبه را، به دستور خداوند، برافراشت و مردم را به حج فراخواند و فرمود: «هَلُمُّوا إِلَى الْحَجِّ»، تا به امروز به حکم تقدیر و بر اساس سعی ساعیان، بسیاری به ندای این بیک گامانند و از راه‌های دور و نزدیک، پیاده و سواره، بر راهوارهای نحیف و فربه، به سوی حج می‌جایند. «أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ»^۱. چه بسیاری از راه‌ها می‌روند چه بسیاری که جا ماندند و در راه جان دادند؛ چه بسیاری که حج گزار نبودند و بی معرفت ضجه زدند چه بسیاری که با معرفت و بی ضجه حج گزارند؛ چه بسیاری که آن را سفر معنوی برای تهذیب جان و روح پنداشتند و چه بسیاری که آن را سیاحت یا سفری برای نام و نان انگاشتند.

دلخوش از آنیم که حج می‌رویم غافل از آنیم که کج می‌رویم

آری! هر دو به حج رفته‌اند و حاجی شده‌اند؛ اما این نجا و آل کجا؟ شایسته است سالکان با بصیرت و با معرفت، در این سفر معنوی و حضر روحانی گام نهاده؛ چرا که تاریخ این سرزمین مشحون است از فراز و فرودها، شکست‌ها و پیروزی‌ها، کامیابی‌ها و ناکامی‌ها، مجاهدت‌ها و تلاش‌ها، تلخی‌ها و شادکامی‌ها، ستمگری‌ها و عدالت‌ورزی‌ها، توحیدگرایی و شرک‌ورزی‌ها، و در یک کلام عبرت‌ها و درس‌هایی که آموختنی هستند. بنابراین مطالعه تاریخ اسلام در این سرزمین، اگرچه مفید و سودمند است، چنانچه بر این هدف استوار گردد، مطلوب‌تر و سودمندتر است. سفر حج، اگرچه برای «مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا» (آل عمران: ۹۷) فرض است و واجب، و برای دیگران مستحب است و مفید، اما چنانچه با معرفت توأم باشد، سودمندتر و کارآمدتر است

۱. و مردم را به حج دعوت کن؛ تا پیاده و سواره، بر مرکب‌های لاغر، از هر راه دوری به سوی تو بیایند. (حج: ۲۷)

و بسان چشمه زلالی است که تشنگان حقیقت را سیراب، مشعوف و مستغرق انوار الهی می‌سازد. از این رو نگارنده این سطور کوشیده است تا راه را برای بینایان این راه، پرنورتر و پرفروغ‌تر سازد؛ اگرچه خود اُعمی و اُصم است.

بدیهی است که تاریخ مجاهدت‌ها و تلاش‌های فزاینده رسول مکرم اسلام ﷺ و یاران فداکارش را در سرزمین وحی، جز در بستر آن رخدادها نتوان لمس کرد؛ به سخنی دیگر، تاریخ را نمی‌توان جز در بستر جغرافیا شناخت و آن را تحلیل کرد. نگارنده، برای تحقق این اصل استوار، ضمن تشریح رخ‌های تاریخی آن عصر باشکوه، آثار و اسناد به جای مانده از آن وقایع را، به عنوان شواهد حدیثی، ناپذیر تاریخی، توصیف و معرفی کرده است؛ آثاری که متأسفانه در سال‌های سلطه آل سعود، سعی بر امحای آنها بوده است؛ با وجودی که همه آنها هویت تاریخی، مذهبی و اعتقادی همه مسلمانان را تشکیل می‌دهند. مطالعه تاریخ این سرزمین، از عصر انبیای الهی تا عصر خاتم الانبیا، همراه با توصیف و آثار، اماکن و بستر وقوع آن، می‌تواند راهیان این دیار را در شناخت هرچه بیشتر و معرفتی عمیق‌تر، یاری رساند؛ به ویژه که با مشاهده عینی نیز همراه گردد.

اثری که اینک برابر شماست، در دو بخش، تشریح و توصیف تاریخ و جغرافیای اماکن عصر رسول خدا ﷺ پرداخته است: بخش نخست، به معرفی شبه جزیره عربستان و موقعیت جغرافیایی و تاریخی آن، از آغاز تا عصر اسلام، اختصاص دارد و بخش دوم به تاریخ اسلام و آثار و اماکن عصر نبوت، از بعثت تا رحلت آن نبی الهی، اختصاص یافته است. در جای خاص طالب، موقعیت جغرافیایی اماکن، به همراه نقشه‌ها و تصویرها توصیف شده تا آشنایی بیشتری برای خوانندگان عزیز فراهم آید.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از عنایات جناب آقای اسداللهی، مدیر انتشارات امین‌ش سازمان حج و زیارت، و نیز جناب آقای کافی، مدیر کنونی آن اداره، و نیز مؤسسه فرهنگی مشعر و گروه تاریخ و سیره پژوهشکده حج و زیارت و داوران محترم و واحد آماده‌سازی آن مرکز تشکر نمایم و دست نیاز به دعای خیرشان دراز کنم.

اصغر قائدان

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

تابستان ۱۳۹۴